Vikipeedia

Afari keel

Afari keel (varasem eestikeelne nimetus *danakili keel*) on Afroaasia keelkonda kuuluv keel. Afari keel on liigitatud kuši keelte ida-alarühma.[2] Afari keele lähim sugulaskeel on saho keel; nad moodustavad koos saho-afari keeled[1].

Afari keelt kõneldakse põhiliselt Etioopias Afari osariigis, kus see on üks ametlik keel, ning ka Somaalias, Djiboutis ja Eritreas.[1]

Afari keelel on vähemalt kaks murret (põhjamurre ja lõunamurre).[3]

Afari keele kõnelejaid on kokku umbes 1,4 miljonit, neist veidi alla miljoni räägib seda emakeelena.[4] Kirjaoskajaid emakeeles on afari keele kõnelejatest alla 1%, kirjaoskajaid teises keeles 3%.[1] Keel on liigitatud ohustatud keelte hulka.[5]

afari keel	
Kõneldakse	Etioopias Somaalias Djiboutis Eritreas
Kokku kõnelejaid	1,4 miljonit [1]
Keelesugulus	Afroaasia keeled kuši keeled kuši keelte ida-alarühm [2] saho-afari keeled[1] **afari keel**
Keelekoodid	
ISO 639-1	aar
ISO 639-2	aar
ISO 639-3	aa

Sisukord

Keele struktuur

Fonoloogia

Afari keeles on kasutusel foneetiline kirjaviis.[6]

Vokaalid

Kasutusel on kahte tüüpi vokaale: lühikesed ja pikad.[6]

Lühikesed vokaalid:

- **a** [ʌ],
- **e** [e],
- **i** [i],
- **o** [o],
- **u** [u].

Pikad vokaalid:

- **aa** [aː],
- **ee** [eː],
- **ii** [iː],
- **oo** [oː],
- **uu** [uː].

Konsonandid

Konsonantidest on kasutusel labiaalsed (*b*, *f*, *m*, *w*), alveolaarsed (*t*, *d*, *s*, *n*, *l*, *r*), retrofleksed (*x*), palataalsed (*y*), velaarsed (*k*, *g*), larüngaalsed (*c*, *q*) ning glotaalsed (*h*) konsonandid.[7]

Afari keele algsed konsonanthäälikud:[8]

Konsonandid
b [b]
c [ʕ]
d [d]
dh [ɖ]
f [f]
g [g]
h [h]
k [k]
l [l]
m [m]
n [n]
r [r]
s [s]
t [t]
w [w]
x [ħ]
y [j]

21. sajandi alguses peeti vajalikuks tuua keelde mõned muudatused. Leiti, et vokaali ja konsonandi kombinatsioon polnud piisav kõigi sõnade hääldamiseks (näiteks võõrsõnade/nimede kasutamisel afari keeles).

Vokaalide puhul võeti seejärel kasutusele täpid ja hääldamata jäetav konsonant nende sõnade lõpus, millele järgneb vokaaliga algav sõna.

Konsonantide arvu suurendati 17-lt 21 konsonandini (juurde tulid *j*, *p*, *v*, *z* ning kahetähelised häälikuühendid, nt *sh*, *ch*, *kh*, *ts* jne).

Kui varem kasutati vaid osakest klassikalisest ladina tähestikust, siis nüüdseks on võetud kasutusele kogu tähestik (A–Z).[6]

Morfoloogia

Keeles on kaks grammatilist sugu: mees- ja naissugu.[9]

Sarnaselt eesti keelega eelneb omadussõna nimisõnale, näiteks *Xer numu* (tõlkes „pikk mees“).

Afari keeles puudub infinitiiv ehk tegevusnimi, see-eest on aga kesksõnad lõpuga -*iyya*. Need tegusõna käändelised vormid on keeles jaotatud kahte rühma, mille alusel esimese rühma verbide pööramisel kasutatakse järelliidet, teise grupi verbide puhul aga eesliidet.

Nimisõna ainsusest mitmuseliseks muutmine ei käi afari keeles ühe kindla reegli järgi. Võrreldes eri sõnade muutmise viise, võib leida väga palju erinevaid seaduspärasusi.

Näiteks:

- *Qari*, *qarwa* – maja, majad
- *kuta*, *kuuta* – koer, koerad
- *iba*, *ibitte* – jalg, jalad

Afari keelele on omane ka rohkem postpositsioonide ehk tagasõnade kui prepositsioonide ehk eessõnade kasutamine. Kasutatavad postpositsioonid pole aga mitte terviksõnad, vaid tähed (*l*, *k*, *h*, *t*).

Näiteks:

- *Wokke**h** bey!* – Too see siia!
- *Wokke**t** tan.* – Ta on seal sees.
- *Wokke**k** bah!* – Too sealt![6]

Süntaks

Afari keeles on SOV sõnajärg (alus-sihitis-tegusõna).[9]

Fonotaktika

Häälikustruktuur on (C)V(V)(C), erand on aga ühend -*str*-.[7]

Kirjaviis

Afari keeles on kasutusel kirjaviis *Qafar Feera*, mille 1970ndatel avaldasid kaks Afari haritlasest rahvuslast, Dimis ja Redo.[8] Lisaks sellele on Etioopias aga kasutusel nii oma Etioopia kirjaviis kui ka ladina kirjaviis alates 1840. aastast.[1]

Tähestik

A, B, T, S, E, C, K, X, I, D, Q, R, F, G, O, L, M, N, U, W, H, Y
a, ba, ta, sa, e, ca, ka, xa, i, da, qa, ra, fa, ga, o, la, ma, na, u, wa, ha, ya [8]

Põhiarvsõnad

Põhiarvsõnad 1–10 afari keeles:[10]

üks – *iník-i*

kaks – *nammáy-a*

kolm – *sidóx-u*

neli – *firéy-i*

viis – *konóy-u*

kuus – *lixéy-i*

seitse – *malxíin-i*

kaheksa – *ba-xáar-a*

üheksa – *sa-gáal-a*

kümme – *tában-a*

Keelenäide

Addunya takkeemi k dumal elle, Qangara deqsittam ten. A Qangara Yalla lih ten, a Qangara kee Yalla inkiimiiy inki Yalla. –

> Alguses oli Sõna ja Sõna oli Jumala juures ja Sõna oli Jumal.[8]

Yi nangaluk salaamâ xica. –

> Saada tervitused mu emapoolsele nõole.[6]

Muu info

Esimene afari keele sõnaraamat ilmus 1983. aastal tänu keeleteadlastele, kes alustasid afari keele süsteemset salvestamist. Enne seda eksisteeris afari keel peamiselt vaid suulise keelena. Afarikeelseid trükiseid leidub vähe.[5]

Vaata ka

- Afarid

Viited

1. Ethnologue (http://www.ethnologue.com/language/aar) Vaadatud 18. novembril 2013
2. Eesti Entsüklopeedia (http://entsyklopeedia.ee/artikkel/ku%C5%A1iidi_keeled1)>Vaadatud 19. novembril 2013
3. Christopher Moseley, R.E. Asher. 1994. Atlas of the world's languages.
4. Phrasebase (http://www.phrasebase.com/languages/afar/) Vaadatud 16. novembril 2013
5. Falah Academic Center (http://falahacademy.wordpress.com/2012/05/30/afar-language/) Vaadatud 18. novembril 2013
6. Afarfriends.org (http://www.afarfriends.org/Dok%20t%20websida/Afar_lang/Afaraf%20&%20its%20dictionary%20preparation.pdf) Vaadatud 18. novembril 2013
7. Afar language (https://en.wikipedia.org/wiki/Afar_language) Vaadatud 18. novembril 2013
8. Omniglot (http://www.omniglot.com/writing/afar.htm) Vaadatud 18. novembril 2013
9. Wals (http://wals.info/languoid/lect/wals_code_qaf) Vaadatud 18. novembril 2013
10. Zompist (http://www.zompist.com/numbers.htm) Vaadatud 18. novembril 2013